

הקבוצה – מבט מבראשית בפרספקטיבה

מוקי צור

מעטות הן התנועות הציבוריות המפקדות בידי אנשי מדע ספקניים ניתוח של יצירותיהן. מעטות יותר הן התנועות הציבוריות המוכנות שתוצאות המחקרים הללו יגיעו למאמיניהן. האמון במאמינים מעמיקים יותר, לומדים יותר, ביקורתיים יותר, לא רק כנגד אויביהם אלא כלפי יצירתם שלהם, הוא תכונה בהחלט יוצאת דופן. המחקר הסוציולוגי הראשון המקיף על הקיבוץ נעשה במסגרת מאמץ של הציונות המאורגנת לחקור את עצמה ולהפקיד בידי מאמיניה 'השכלה ציונית' לא בבחינת תחמושת במאבק נגד היריב אלא בניסיון להעמיק את התובנה העצמית (אחד הסימנים הבולטים לנטיות השקיעה של הציונות בעקבות ניצחונה הוא ההפרדה שהיא ביצעה בין תעמולתה לבין ביקורתה העצמית, בין חזונה לבין לימודה הביקורתית).

ארתור רופין כתב את 'הסוציולוגיה של היהודים' ולימים חיפש פתרון ציוני לבעיות שהעלה בספרו.¹ וזיגפריד לנדסהוט כתב מחקר על הקיבוץ של שנות הארבעים המוקדמות על מנת לבטא את האמפתיה והביקורת שיביאו לפתרון הבעיות שגילה במחקרו (יותר משהציג דגם חלופי הוא קרא לקיבוץ להתמודד עם הבעיות שחשף).²

מחקרו זה של לנדסהוט הוא הראשון במחקרי מדעי החברה על החברה הקיבוצית הקיימת – לא מחקר לשם תכנון התיישבות עתידית, כדוגמת המחקרים של פרנץ אופנהיימר ואחרים על המשק, הקואופרציה, החקלאות והתכנון הארצי,³ אלא מחקר על קבוצות האנשים שכבר חיו בקיבוץ למעלה משלושים שנה.

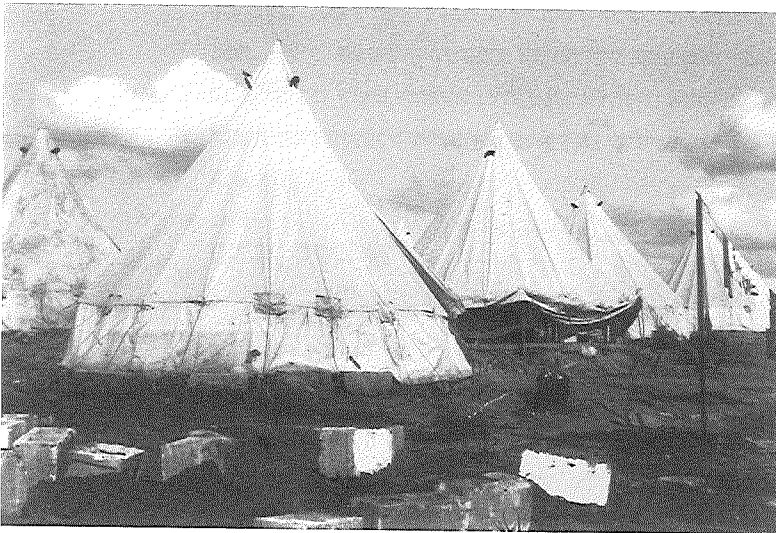
1 א' רופין, הסוציולוגיה של היהודים, ברלין-תל-אביב תרצ"ד-תרצ"ה.
2 זיגפריד לנדסהוט, הקבוצה, מבוא והערות מאת ג"מ קרסל, רמת אפעל: יד טבנקין, תש"ס, עמ' (מהדורת צילום של 'הישוב הקיבוצי בארץ ישראל', ירושלים תש"ד, במקור לא נדפסו מבוא והערות).
3 פ' אופנהיימר, התנועה הקואופרטיבית בעולם ובארץ-ישראל: בין קפיטליזם וקומוניזם, מבחר כתבים, ההדיר: א' יסעור, תרגום: י' פלס, תל-אביב תשנ"ה. ראו גם: י' טלמון-גרבר, יחיד וחברה בקיבוץ: מחקרים סוציולוגיים, ירושלים תש"ל.

מכיוון שהדוח לא דיבר בעגה הפוליטית-חברתית שהיתה מקובלת בימים ההם בקרב חברי התנועה הקיבוצית ושותפיה-מעריציה, הוא לא זכה למה שזכו מחקרים סוציולוגיים על הקיבוץ בשנות החמישים. אלו הוזמנו במיוחד לנוכח התחושה כי השפות שבהן ניתחו קודם את הקיבוץ התמוטטו. לנדסהוט כתב את ספרו בשפה המטפלת בתהליכים ארוכי טווח וסמויים, שפה שבה משתמשות הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה. שפה זו התייחסה בסלחנות או בזעם למתודולוגיות של היסטוריונים. ההיסטוריה על תענועיה ושיגינותיה, על שינוייה המהירים, נראתה כבלתי ניתנת ללימוד ארוך טווח, תהליכי, המבוסס על האמונה כי החברה היא הגיבור האמתי. אולם המחקר של לנדסהוט היה דווקא לצילום היסטורי חשוב להבנת רגע בחיי הקיבוץ על מתחיו ופרשות הדרכים שלו בראשית שנות הארבעים. החוקר עצמו עמד מבחינה קיומית במצב מוזר. הוא ניתח את הקיבוץ בעזרת כלים שפותחו בחברה הגרמנית. בשנת 1940 כבר ידעו הכול שהכלים הללו לא הצליחו לעצור את קריסת החברה בגרמניה ואת כניעתה לטוטליטריות הנאצית. לנדסהוט אישית היה קרבן של התהליכים הללו, והגיע לארץ כפליט. אולם אף שחש בכישלון מדעי החברה להציל את החברה השתמש בכלים שלהם. הוא ניסה לבחון את 'כתמי הלידה' של הקיבוץ ואת הקודים הגנטיים שלו על רקע ההיסטוריה והביוגרפיה של מחולליו. בעניין זה היה שותף לתגובה של רבים מבני העלייה מגרמניה. הם פיתחו בארץ תרבות של גולים מהתרבות הגרמנית. ניגנו את בטהובן ומוצרט בארץ-ישראל, פיתחו פיתוחים של הפסיכואנליזה, והכניסו דיסציפלינה לחיי החברה היהודית ממזרח אירופה וארצות ערב. הם ידעו כי כל העושר התרבותי שהביאו בזיכרונם נחרב, יחד עם השפה והתרבות, אך הקימו בארץ-ישראל גל זיכרון למה שאבד ואיננו. התרבות הגרמנית ההומניסטית מצאה לה בארץ-ישראל עיר מקלט. על כן מותר היה וחשוב היה להשתמש בכליה המדעיים ההומניסטיים האוניוורסליים כדי לנתח ולבקר את החברה הארץ-ישראלית ואת הקיבוץ בפרט.

החברה הקיבוצית עצמה עברה מהפכה גדולה בבוא העלייה מגרמניה. בני עלייה זו היו מרכיב גדול בתוכה (29.8 אחוז מחברי הקיבוצים היו יוצאי גרמניה ורק 6.3 אחוזים היו ילידי הארץ) אך הם היו החברה הצעירה ביותר והתלויה ביותר בממסד, שלא תמיד הבין אותה. לנדסהוט אינו חושף את המתח בתנועה הקיבוצית בין העולים מגרמניה לשאר החלוצים, אך ידוע שהמפגש יצר משברים לא קטנים. הוא מבין את העצמה הרבה של המשברים הללו. העלייה היקית השפיעה השפעה דרמטית על הקיבוץ ואפילו בפכים קטנים; היא הביאה אליו את הסדר הטוב, את הכילה והקפה, את התקליט ובמקרים רבים את אי היכולת לדבר עברית ולקרוא אותה כהלכה. היא הביאה גם חבורות של נערים ונערות צעירים שבאו לחיות בצלו של הקיבוץ הבוגר (למרות שהקיבוץ הבוגר של השנים ההן עודו היה קיבוץ שברובו היה קיבוץ של צעירים). תלוצי העלייה הגרמנית כבר לא היו בוגרי ישיבות אלא נוער יהודי מתבולל שמצא בציונות גשר אל מורשתו ואל כאבו.

הכלים שבהם השתמש לנדסהוט לניתוח הקיבוץ שאובים מבית המדרש של מקס ובר, גיאורג זימל, קרל מרקס ופרנץ אופנהיימר. אך הוא גם ניסה כוחו בקריאת מסמכים של הממסד התנועתי והציוני. הוא עיין בכמה ספרים ומחקרים אידאולוגיים (של יוסף ברץ ושל נחום בנארי) ובפרוטוקולים של ועידות תנועתיות. לשם כתיבת המחקר הוא התיישב לכמה חודשים בגבעת-ברנר, קיבוץ שרבים

מתבריו היו עולים מגרמניה, וכנראה חקר גם בקבוצת שילר השכנה. המחקרים שכתבו בשנים מאוחרות מלומדים מבחוץ, מלפורד ספיירו וברונו בטלהיים, נכתבו על קיבוצים שלא נחשפו בשמם

אוהלים בגבעת-ברנר
30 במאי 1935
(צילום: זולטן קלוגר)

אך למעשה הם היו במקור קיבוץ אחד: קיבוץ בית-אלפא (עליו כתב ספיירו) ורמת-יוחנן (עליו כתב בטלהיים) היו לפני 1940 קיבוץ אחד. כאן פגשו החוקרים האמריקאים בתרבות החלוצים מגליציה של העלייה השלישית ובניהם.

לצורך מחקר לא קרא לנדסהוט ספרי הלכה יהודיים ולא ספרות רוסית. הוא לא הזכיר את מכתבי החלוצים ואפילו לא את המפגש עם אנשי 'חירות' שהיו בגבעת-ברנר, קבוצה מופלאה של צעירים אינטלק-

טואלים. הוא לא מזכיר את אחד ממנהיגי גבעת-ברנר אנצו סרני, איש התרבות הרחבה שכנראה לא נפגש עם לנדסהוט משום שהיה עסוק בזמן עריכת המחקר באחת ממשימותיו הלאומיות. למרות התסרוגות הללו במקורותיו נגע לנדסהוט בשאלות מפתח.

התקופה של ראשית שנות הארבעים מעניינת במיוחד בתולדות התנועה הקיבוצית. זוהי התקופה שבה הפכו הסקיצות הפרועות של העלייה השנייה והשלישית לסכמה של חברה בעלת שאיפה לכונן מערכת קבועה ויציבה. לדגניה, משמר העמק ועין-חרוד היו דעות שונות על מערכת זו, אך כל אחת מהקבוצות הייתה מוכרת כבעלת סמכות לקבוע הלכות ודרכי ביצוע לממשיכיה. התנועה הקיבוצית הייתה מפינה מוזרה של נלהבים לתכנית ארכיטקטונית להצלת עם.

אולם מתחת לפני השטח לא היו הדברים פשוטים. המצוקה החומרית נותרה בעינה. רבים מן העולים שהצטרפו לקיבוצים היו צעירים משכילים, מתלבטים ואידאליסטיים שלא תמיד היו מוכשרים לעבודת כפיים; בוראי עולם משלהם, אך למעשה פליטים; חלוצים הנושאים על גבם עול לאומי, אך לעתים הם בעצם קרבנות של גורלו של העם. לכאורה יצרו התנועות ומנהיגיהן דפוסים והכול קיבלו אותם, אך הדבר היה תלוי למעשה ברצון החברים לקבל עליהם מחויבות קשה. בשנת 1937 עזבו את הקיבוץ למעלה מ-1,200 חברים בשנה אחת, כמעט 10 אחוז מכלל החברים (בסדר הגודל של התנועה הקיבוצית היום מדובר בכ-10,000 איש בשנה אחת). הסיבות לכך רבות. רבע מהחברים לא זכו לדיוור מעבר לאוהל, סוכה או מיטה של שלישי בחדר משפחה. רבים לא מצאו בני זוג. אחרים לא מצאו דרך לשלוח כסף להורים העניים או דרך לקלטים בקיבוץ. רבים עזבו בגלל חילוקי דעות מרים, שחיקה או תחושה של רעב משימתי בלתי נלאה שלא נתן להם להישאר במקום אחד. בפרספקטיבה היסטורית מתוארות השנים 1937-1940 כמצויות בתוך התקופה הקלסית של הקיבוץ

(1948-1936). לתקופה זו מתייחסים מי שמנסים לעמת את ה'קיבוץ הקלסי' עם דגמים אחרים, ובמיוחד כשמתארים את ירידתו של הקיבוץ מאוחר יותר. אכן זו הייתה תקופה טובה יותר מזו שקדמה לה. בשנת 1927 פרץ משבר גדול בארץ וכשליש מחברי הקיבוצים עזבו את קיבוציהם. בשנים עד 1936 נעצרה תנופת ההתיישבות הכול דיברו על הקיבוץ כעל 'סיפור שנגמר'. אך בשנים 1948-1936 הגיע הקיבוץ לשיא השפעתו. ולכן נקרא ה'קיבוץ הקלסי'. לנדסהוט בא לחקור את הקיבוץ בתקופת הגאות הגדולה ובכל זאת אבחן בו בעיות קרדינליות.

המשק הקיבוצי

לנדסהוט מנתח את תהליך הקמת ההתיישבות העובדת. הוא אינו מגלה בקיאות רבה בתולדות העלייה הראשונה ויכולת השוואה בין הקיבוצים ליישובים שהקימה עלייה זו, אך לא בכך הוא מתרכז. משטר ההתיישבות הציוני לא נבנה על פי הצרכים המינימליים של המתיישבים ולא לאור המטרה ליצור בית לאומי ליהודים וליהדות, לבנות מארץ של מהגרים מולדת. אמנם הכול ראו מטרתו אלו לנגד עיניהם והנאמנים נאמו על כך, אך האמצעים לא הוקצו על פי הקריטריונים הללו, אלא על פי יכולת לגייס אמצעים כספיים. הקיום של משטר פוליטי לא פורמלי באמצעות מיסוי וולונטרי היה בעצם המצע של ההסתדרות הציונית ושל מוסדותיה המיישבים. אך היו לכך תוצאות הרסניות, כי המתיישבים נאלצו להסתפק במועט עד גיחוך; הקטנוניות של חיי היומיום השתלטה על יכולת ההתגברות העצמית. המחסור השרירותי והעמידה על הפרוטה שחקו את הכבוד האנושי ואת כושר היצירה. המחסור הכלכלי העמיד תמיד במצב חירום את כל שירותי הקהילה ופגע ביכולת של האנשים לעמוד במטלה ההתיישבותית הקומונלית שלהם.

הרצון להתגבר על בעיות אלו הביא להתלהבות המממנים של ההסתפקות במועט, לגדרנות של 'קרועים אנו'. ברל כצנלסון ביקר בשנות השלושים בהכשרות באירופה שנבנו על פי העיקרון שיש להדגיש את ההסתפקות במועט כדי להכשיר לקיבוץ וכדי לעמוד בעוני הקשה שלהן עצמן. הוא ביקר בהן בחשאי והודיע עם חזרתו כי מי שחושב להגשים את הציונות בעזרת הסממה שהייתה תלויה באחד מהדרי האוכל של ההכשרה 'הציונות נהדרת במהותה ואכזרית בהתגשמותה' מביא עליה סכנה גדולה.

הוא הופך אותה לתנועה של קרבנות, תנועה שלא תוכל לבקש תוצאות. האתוס של ההכשרות היה מבוסס על השילוב של רצון, של הסתפקות במועט ושל בחירה מדוקדקת של העולים. הבחירה לא נבעה מהאתוס, היא נבעה ממספרם הקטן של הסרטיפיקטים ומחוסר היכולת לספק תשתית התיישבותית. בכל הכשרה באירופה הפכה בחירת המועמדים לעלייה לטקס קשה, כמעט בלתי אפשרי, גם בתנועות שהאמינו ביחידים ובקבוצות המופת וגם בתנועות שהאמינו בהמונים ובפתיחות. רשימות החלטות של הכשרות ושל שליחים המצויים בידינו מצביעות על אכזריות המצב.

בפרספקטיבה היסטורית תמונה זו נראית מבהילה עוד יותר משום שאי היכולת להעלות את כל אלה שרצו בכך הביאה לכך שהם נרצחו ברובם בשואה. הקיבוץ הצליח להביא אותם אל הסף אך רק אל הסף.

מעבר לקרבת הדם

העמדה הניסיונית של הקבוצות והקיבוצים הייתה שיש לנסות ליצור קשר נפשי בין שותפים, קשר החורג מקרבת הדם. הדגם של המשפחה הוא שצריך לרהף מעל לשותפות: הסולידריות, סיפוק הצרכים הדיפרנציאליים של המשפחה, שוויון ערכם של השותפים, האהבה וההתמכרות בין השותפים. בד בבד השפיע על הקיבוץ הדגם המרקסיסטי, הטוען לארגון האנושות ביחידות גדולות אם לא ביחידה אנושית אחת, היתירה הפוליטית הנשענת על משק עולמי.

לנדסהוט מתאר את שני המוקדים הללו לחוד וברור לו כי בשניהם טמונה סכנה. ביטול המשפחה אינו נראה לו טבעי, והקמת האנושות כמערכת פוליטית נראית לו עניין ביורוקרטי ומסוכן. הוא מבין שכדי להצליח בקרבת הלבבות שאיננה נשענת על קרבת הדם זקוקים לאינדיווידואליזם. אין תקווה ששותפות כזו תפתח בחברת המונים הורים זה לזה.

מול שני הדגמים הללו אין לנדסהוט מציב דגם כלשהו, אפילו לא את הדגם של המשך המצב הקיים. המבנה השמרני, הוא יודע, יוצר אמנם דגם, אך אין הוא צילום של מצב קיים. הוא בנוי על רתיעה מדגמים חלופיים. בחברות הטוטליטריות של שנות הארבעים ובחברות הליברליות שבצדן לא התפתח דגם רבגוני הבנוי על קיום משותף של כעין משפחה, על עצה שיתופית ועל קהילה משימתית. על כן הקיבוץ מהווה ביקורת על הקיים מבלי שהגיע לפתרון.

המשפחה

את הניחות שעשה הקיבוץ במשפחה רואה לנדסהוט כמסוכן. הוא שייך לקבוצה גדולה של סוציולוגים ואנתרופולוגים המניחים כי התשתית לחברה האנושית היא בית האב. זוהי הנחתו של אריסטו, המדבר על ה-Oikos (משק הבית) כבסיס הטבעי לחברה, לשבט, לעיר הפוליטית. משק הבית אינו אנרכי. יש בו שלטון פנימי, מבנה ברור. אריסטו אינו מניח כי הטבע הראשוני, בזמן ובעיקרון, הוא החברה השיתופית האנרכית. לדידו של לנדסהוט החברה השיתופית תובעת יותר מהיענות לטבע של האדם, היא תובעת רצון להתגבר על הטבע, יכולת להציב ייעוד רחוק, אידאל. הקיבוץ היה מוכן להעמיד את המשפחה, את בית האב, במבחן, אך במבחן זה הקיבוץ הוא שנכשל.

רבים מבני הקיבוץ שגדלו ב'קיבוץ הקלסי' שתיאר לנדסהוט, ביטאו דור אחרי שנכתב מחקרו את מצוקתם האישית בימי ילדותם. לעתים הם חשו שניטשו על ידי הורים שהתמכרו לאידאל השיתופי ולמשימה הפוליטית. ההורים, כך טענו לא מעט מילדיהם, שברו את הטבע של בתי האב ושל מסירות האם לבניה. בכך מחו הבנים על הקונפליקט של בני פועלים ובני חלום תורת-תרבותי בעת ובעונה אחת. הוריהם היו פועלים שעבדו עבודה פיזית קשה, שהסתפקו במועט, ושחיו במתח של התנדבות, והדבר טלטל אותם ולא נתן להם להקים חברה המסתפקת בקיים, המעניקה חום, חיבה והקשבה הדדית. בני הנוער שטיפחו נבחנו כיחידים וכבנים לקבוצה גם יחד, כמתנדבים וכנגנטישים בעת ובעונה אחת, ביכולת לעצמאות אישית, להישגים ולמודעות לעולם הרחב וכבני כפר הנותן חום לשייכים לו ומבצר צעד אחר צעד את חיי המשפחה. המעורבות של קולקטיב עני בחומר ותובעני

ברוח בצמיחת הילדים המבקשים במשפחה שוויון רגשי ומחויבות רגשית הביאה ליצירת מציאות שונה.

המרד של הבנים נגד מה שנראה היה ללנדסהוט כמרד בטבע לא הצליח בפרספקטיבה של זמן. קרבת הדם נכנסה לתוך חיי הקהילה ויצרה חברה רב גילית אך לא סגורה כמו כפר. רבים היו בה היוצאים והנכנסים. יוצאים בבחינת עוזבים ובבחינת נרתמים למשימות זמניות, ונכנסים בבחינת חיים ראשית של שותפויות חדשות. עם הזמן, לאחר מלחמת העולם השנייה ומלחמת העצמאות, הגיע ה-baby boom העולמי לחצרו של קיבוץ. פולחן המשפחה תקף את אתוס הראשונים הביקורתי והשתתף ביצירת אתוס חלופי של מימוש עצמי. אם היה מי שחשב אז שהאתוס הבסיסי של השותפות יתגלה במשפחה המקבלת תפקידים מעבר לקרבת הדם התברר כי המימוש העצמי חדר אל תוך המשפחה, וביקר אותה, תוך שהוא מפנה בה מקום למסעות אישיים, ללימודים המחייבים דחייה בהקמת המשפחה, ומאמין בחברה הבוררת בטעם אך חיה כדי לספק צרכים ליחידה. עם פיתוח זה קטנה שוב המשפחה הקיבוצית, שהייתה גדולה יחסית בשנות השישים והשבעים, אך הפעם בלי הגבלה ביורוקרטית של הקיבוץ (לנדסהוט, המתאר את הקיבוץ של ראשית שנות הארבעים, אינו מדגיש במפורש את הגבלות הילודה שהיו מקובלות בקיבוצים רבים, אך זוהי עובדה. מייסדי הקיבוץ, שביקשו להעניק לבניהם רמת חיים אנושית מזו שלה זכו הם עצמם, ושלא ידעו מה גודל האיום הנשקף לקיבוץ מהזוגיות ומהמשפחה, הגבילו את מספר הילדים).

המשפחה של סוף המאה העשרים הצטמצמה גם בקיבוץ וגם בסביבתו. אך הצמצום בשנות הארבעים קיבל צידוק מהעובי וההיעדר, ובסוף המאה מן הרווחה וההצרכנות. הקיבוץ בשנות הארבעים התערב בנעשה במשפחה ובנוהגיה, והתערבותו זו לא השתנתה בסוף המאה, אלא שהיא נעשית על ידי אמצעי תקשורת וידע המוניים, לא מתוך מגמה ביקורתית או שלטונית אלא מתוך מיצוי כוחה הטכנולוגי של החברה לטפח מנגנוני התערבות בצריכה ובחיי הפרט והמשפחה. השאלות ששאל המחקר של לנדסהוט על התפתחות המשפחה ועל המתח וההשלמה בינה לבין הקהילה לא נפתרו – הן עלו למדרגה אחרת.

עבודה גופנית

הקיבוץ והקבוצה של שנות הארבעים הניחו כי העבודה הגופנית היא המעבדה החשובה ביותר לחיי משמעות. אם אדם חי את הסבל והיוע שבחיי העבודה הוא יוכל לחוש טוב יותר באנושי שבזולת, באנושי שלו שותפים הפועלים בעולם. ואם ימצא סיפוק בעבודה יתחזקו תשתיותיו המוסריות, משום שידע לחיות עם גופו עד גבולותיו ולא ירשה לנשמתו להתבזבז ולהסתבך בהבל התברתי הצומח מהמותרות. קדושת העבודה הפיזית מתוארת יפה במחקרו של לנדסהוט דרך התיאור של מצוקת אנשי הרוח בקיבוץ, אלו שההסתגלות לחיי עבודה גופנית הייתה קשה להם.

לנדסהוט לא ניבא בשנת 1940 שקדושה זו של עבודת הכפיים תיעלם במשך השנים, שחלק מהעבודות הלא גופניות תתאורחנה כחיים מקצועיים מגוונים בקיבוץ. הוא בוודאי לא ניבא שגם בחברה שעברה

ליברליזציה כמעט מוחלטת בתחום של התרת העבודה הלא גופנית והלא פרודוקטיבית לא ישתפר בהרבה מעמדו של איש הרוח, האמן והמחנך; בדידותו ומצוקתו, אי ההערכה מצד הסביבה כלפיו נותרו כשהיו, הפעם בשם התברה המדורגת, הצרכנית, שבה המדד האחרון הוא הרווח.

המשימתיות

הסכנה הגדולה ביותר לדעת לנדסהוט היא הסכנה שהקיבוץ לא יטפח את האידיאל הרחוק המבקר אותו בלי הרף, שהקיבוץ יחשוב שהמשימתיות והאידיאל זהים. גם זו וגם זה הרי מחייבים לחרוג מן הקיים. אך המשימתיות יכולה להפוך מהר מאוד לחתירה למטרה מוגבלת המצדיקה כל תוספת כוח,

כל פיתוח המספק אמצעים ליישומה. הפיכת האידיאל המעמיד אתגר מתמיד לאידאולוגיה המצדיקה כל מעשה קיים היא סכנה קשה. הקיבוץ נתון בסכנה כפולה: הפיכת חיי היומיום הקיבוציים לשגרה שוחקת, לשקיעה כפרית, והתרחבות כלכלית פרוצה שאינה מתחשבת ביכולת האנשים להקיף את מפעלם כשותפות.

התפיסה כי משימתיות עלולה להפוך אידאולוגיה נראתה בשנות הארבעים כפנטסטית. הייתה זו תקופה של מלחמה ודאגה נואשת להורים ולחברים במצור,

תקופה של החלטה על התנדבות צבאית וחינוכית, תקופה שבה הוסתרו רגשות בפעולות, לפעמים פעולות ייאוש שלא יכלו לספק את עושיהן. אני מניח שהקורא של שנות הארבעים חש למקרא פסקאות אלו במחקרו של לנדסהוט שדעתו רחוקה ומופרכת. אך הקורא זאת מקץ חמישים שנה יודע כי הוא קלע למטרה רחוקה. ההסתכלות האידאית-האוטופית לא גררה אחריה הכרה אוטומטית ביש הקיבוצי אך הנתק בינה לבין מציאות חברתית קשה הולידה ספקנות וכאב ולעתים גם חומרה אידאולוגית.

תיעוש

התנועה הקיבוצית הייתה בדילמה באשר לפיתוח תעשייה בתוכה. בתנועה כולה שרר אתוס חקלאי מפורש, אך היו שהתנגדו בגללו להכניס תעשייה והיו שפיתחו את האתוס של המפעל היצרני הכולל תעשייה. בשנות הארבעים התפתחה התעשייה בגלל ה'קוניוקטורה', ההזדמנות. מציאותם של חיילים בריטים רבים באזור חיבת ייצור המוני של תעשיית המזון והרחבה של החקלאות. תגובתן של התנועות הקיבוציות על מצב זה היו שונות. 'הקיבוץ המאוחד' הצנטרליסטי, שבו כל יישוב הוא משק של הקיבוץ

יוצאים לשדה,
גבעת ברנר,
3 בפברואר 1937
(צילום: זולטן קלוגר)

המשימתי הכולל, העניק לכל יישוב, לכל משק, אוטונומיה מוחלטת בפיתוח תעשייתי. התעשייה הפכה להיות חלק מהמשק. בחלק מהקיבוצים הללו הקפידו בחקלאות ובשירותים על קיום עקרונות החברה השיתופית, אך בתעשייה הייתה יד הביקוש בכול והרחבה נעשתה מתוך ההיגיון הכלכלי הפשוט. 'הקיבוץ הארצי', שבו כל יחידה היא קיבוץ אוטונומי, קבוצת חברים וקבוצת רעיון, לא הכניס את התעשייה לחצרו של הקיבוץ אלא טיפח תעשייה תנועתית שלא הייתה כפופה להגבלות של הקיבוץ, ושיכלה לתמוך בתנועה דרך עבודת חברים ורווחים של המפעל. בפיתוח התעשייה מחוץ לרחם הקיבוץ ביקשה תנועה זו לתת משען לקיבוץ עצמו. אחרי קום המדינה עבר הקיבוץ מהפכה של גידול מחודש של החקלאות כדי לספק אוכל לאוכלוסייה שגדלה באופן דרמטי והחקלאות הערבית שנעלמה, אך אחרי זמן קצר שב לטפח את התעשייה. טיפוח זה הביא הרבה רווחה והרבה עול. בחקלאות היה ברור כי הקיבוץ יחולל מהפכה באורח החיים של המתיישב הבודד או המשפחה, אך בתעשייה לא היה ברור אם הקיבוץ יוכל לסגל עצמו למשטר העבודה ההיררכי, ההמוני, הביורוקרטי של התעשייה. גם בתעשיות עתירות מדע התעוררה לימים השאלה אם הקיבוץ יוכל לפתח צורות חברתיות שונות לפיתוח הטכנולוגיות החדשות.

סיכום

המחקר של זיגפריד לנדסהוט נעשה בשנת 1941, אך פורסם רק בשנת 1944. בארכיון של גבעת ברנר יש סימנים לכך שפרסומו התעכב לא רק בגלל מצוקת המכון הציוני להשכלה אלא גם בגלל הוויכוח שהתגלע אחרי שנודעו הממצאים. את פרסומו בעצם הימים שבהם נודע על השואה בארץ אפשר לפרש בדרכים שונות. אפשר לראות בכך ביטוי לשכחת המצב האמתי של העם היהודי - שהרי מה הטעם לעסוק בתופעה מורכבת מחיי העם בשעה שממיתים את העם? אך אפשר גם שהיה פה ניסיון לבחון חלופה לאחר חורבן, לתת טעם להמשך המערכה כדי להתמודד עם מה שקרה - ונדמה לי כי פירוש זה קרוב יותר למציאות הנפשית של הכותב והקוראים. בימים שבהם המוני בני נוער יהודים אידאליסטים - קומוניסטים, בונדיסטים וציונים - נאבקו באבל כבד כדי לא לחיות בעולם ללא לאן, איך ולמה, נראו הציונות והקיבוץ כפתח תקווה. דווקא משום כך יש במחקר של לנדסהוט העזה, אי היסחפות וניסיון להזהיר ולשמור שלא יושלך הניסוי אל סל התיסטוריה, שיצליח להיות אידאל החורג מזמן וממקום. ואולי דווקא משום כך חסר במחקר היסוד התרבותי-האישי הקיומי, שהופיע בסודותיה של התנועה הקיבוצית - בביטוי אישי, במכתב, ביוצא דופן, ברומן של אנשים עם הזמן והמקום, בהתבגרותם ובעיקשותם של חברים לשמור על החוויה המיוחדת הנודעת בימי עלייה וירידה. ההוצאה החדשה של מחקרו של ז' לנדסהוט על ידי טבנקין, המבוא המאיר עיניים של גדעון קרסל והעזרת המלאות את הספר מהווים הישג חשוב למנסה לתהות על הקיבוץ, מקורותיו וסיכוייו וכן על מדעי החברה בהתפתחותם.